

❧ ПЪРВА ГЛАВА ❧

ЧУЖДА СТРАНА

Миналото е чужда страна – там вършат нещата другояче.

Л. П. Хартли

Ако миналото е чужда страна, то в нея цари шокиращо насилие. Лесно е да се забрави колко опасен е бил някога животът, колко дълбоко вплетена е била жестокостта в тъканта на всекидневното съществуване. Културната памет омиротворява миналото, оставяйки ни избледнели спомени, чийто кървав произход е бил обезцветен. Жената, накичила се с разпятие, рядко се замисля, че това средство за изтезание е било обичайно наказание в древния свят; нито пък човек, споменаващ *момче за бой*, се сеца за старата практика да се бие невинно дете на мястото на провинил се принц. Заобиколени сме от знаци за извратеността в начина на живот на предците ни, но почти не ги забелязваме. Тъй както пътешествията разширяват кръгозора, така и една прозаична обиколка из нашето културно наследство може да ни отвори очите за това колко различно са се вършели нещата в миналото.

В един век, започнал с 11-и септември, Ирак и Дарфур, твърдението, че живеем в необичайно мирно време, може да ви поразява като нещо помежду халюцинацията и сквернословието. От разговори и данни от допитвания знам, че повечето хора отказват да го повярват.⁵ В следващите глави ще защитя тази теза с дати и данни. Но първо ми се ще да смекча отношението ви, като ви припомня някои уличаващи факти за миналото, които винаги сте знаели. Това не е само упражнение по убеждаване. Учените често проверяват изводите си, като ги сверяват със здравия разум въз основа на една извадка от реални

явления, за да се уверят, че не са недогледали нещо в методите си и не са се залутали в някое нелепо заключение. Етюдите в тази глава са проверка за елементарно здравомислие на данните, изложени по-нататък.

Онова, което следва, е една обиколка из чуждата страна, наречена минало, от 8000 г.пр.н.е. до 70-те години на ХХ в. Това няма да е величествено шествие из войните и зверствата, на чието насилие вече отдаваме тържествена почит, а по-скоро надникване отвъд някои измамно познати емблематични моменти, за да си припомним злото, скрито в тях. Миналото, разбира се, не е една-единствена страна, а обхваща най-разнообразни култури и обичаи. Общото между тях е шокът от старото – фонът от насилие, което е било търпяно, а често и приветствано, по начини, които стъписват чувствителността на западняка от ХХI в.

ЧОВЕШКАТА ПРАИСТОРИЯ

През 1991 г. двама туристи се натъкнали на труп, подаващ се от топящ се ледник в Тиролските Алпи. Вземайки го за жертва на скиорска злополука, спасителите използвали пробивен чук, за да освободят тялото от леда, като в хода на този процес увредили бедрото и раницата му. Чак когато един археолог забелязал неолитната медна брадва, хората осъзнали, че човекът бил на пет хиляди години.⁶

Леденият човек Йоци, както го наричат сега, се превърна в знаменитост. Той се появи на корицата на сп. „Тайм“ и стана обект на много книги, документални филми и статии. От „Двехилядигодишния човек“ на Мел Брукс насам („Имам над 42 000 деца и нито едно от тях не идва да ме види“) никой хилядолетник не е имал да ни разкаже толкова много за миналото. Йоци е живял по времето на един съдбовен преход в човешката праистория, когато земеделието е измествало лова и събирачеството, а сечивата вече са започвали да се правят от метал, вместо от камък. Освен брадвата и раницата си, той имал и колчан с оперени стрели, нож с дървена дръжка и въглен, увит в кора, част от сложен комплект принадлежности за палене на огън. Носел шапка от мечка кожа с кожен подбрадник, навуца, ушити от груба животинска кожа, и водоустойчиви снегоходки от обработена кожа и връв, изолирани с трева. Имал татуировки на артритните си

стави, може би следа от акупунктура, и носел гъби с лечебни свойства.

Десет години след откриването на Ледения човек екип радиолози направили изненадващо откритие: Йоци имал забит връх от стрела в рамото си. Йоци не бил паднал в ледена пукнатина и умрял от измръзване, както предполагали първоначално учените – той бил убит. След като тялото му било изследвано от неолитния екип на „От местопрестъплението“, контурите на престъплението започнали да се очертават. Йоци имал незаздравели порязвания по ръцете и рани по главата и гръдния кош. ДНК анализите открили следи от кръв на други двама души по върха на една от стрелите му, кръв от трети човек по ножа му и от четвърти – по наметалото му. Според възстановката, Йоци е бил част от група нападатели, влезли в сблъсък със съседно племе. Той убил един човек със стрела, извадил я, убил още един, извадил отново стрелата и понесъл ранен другар на гърба си, преди да отбие една атака и да бъде повален и самият той от стрела.

Йоци не е единственият хилядолетник, станал научна знаменитост в края на ХХ в. През 1996 г. зрители на състезание с хидроплани в Кенеуик, щата Вашингтон, забелязали някакви кости да стърчат от брега на река Колумбия. Археолозите скоро открили скелета на мъж, който бил живял преди 9400 години.⁷ Човекът от Кенеуик скоро се превърнал в обект на широко отразявани съдебни и научни битки. Няколко индиански племена се борели за опека върху скелета и правото да го погребат съгласно своите традиции, но федералният съд отхвърлил исканията им, отбелязвайки, че никоя човешка култура досега не е съществувала непрекъснато в продължение на девет хилядолетия. Когато научните изследвания продължили, антрополозите били заинтригувани да научат, че Човекът от Кенеуик бил анатомично много различен от днешните индианци. Според един от докладите той имал европейдни черти; според друг приличал на айните, коренните обитатели на Япония. И двете възможности означават, че Америка е била заселена в хода на няколко независими миграции, в противоречие с ДНК данните, които показват, че индианците са потомци на една-единствена група преселници от Сибир.

Имало следователно предостатъчно причини Човекът от Кенеуик да заплени въображението на хората с научно любопитство. Към тях обаче се прибавила и още една. В таза на Човека от Кенеуик имало заседнало метателно каменно оръжие. Макар че костта била частично заздравяла, което ще рече, че не бил умрял от тази рана, данните от аутопсията били недвусмислени – Човекът от Кенеуик е бил прострелян.

Това са само два примера за прочути праисторически останки, донесли зловещи новини за начина, по който са срещнали края си собствениците им. Много посетители на Британския музей са гледали захласнати Човека от Линдоу – почти идеално запазено тяло от преди две хиляди години, открито в едно английско торфено блато през 1984 г.⁸ Не знаем колко от децата му са дошли да го видят, знаем обаче как е умрял. Черепът му е бил разбит с тъп предмет, вратът му е бил строшен с усукано въже, а за всеки случай и гърлото му е било прерязано. Човекът от Линдоу може да е бил друид, принесен ритуално в жертва по три начина, за да угоди на трима богове. Много други мъже и жени от тресавищата на северна Европа носят следи от удушаване, пребиване с тояга, промушване или изтезаване.

Само за един месец, докато събирах материал за настоящата книга, се натъкнах на две новинарски истории за забележително запазени човешки останки. Едната е за череп от преди две хиляди години, изкопан от един кален ров в северна Англия. Археоложката, която почитвала черепа, усетила нещо да помръдва, надникнала през отвора в основата и видяла вътре някаква жълтеникава субстанция, която се оказала запазен мозък. И отново, необичайно запазеното състояние не било единствената забележителна черта на тази находка. Черепът бил умишлено отделен от тялото, което навело археоложката на мисълта, че това било човешко жертвоприношение.⁹ Другото откритие беше един гроб на 4600 години в Германия, пазещ останките на мъж, жена и две момчета. ДНК анализите показали, че това били членове на нуклеарно семейство, най-старото, известно на науката. Четиримата били погребани по едно и също време – знак, според археолозите, че са били убити при внезапно нападение.¹⁰

Що за хора са били древните, та не са могли да ни оставят и един интересен труп, без да прибегват до мръсна игра? Някои случаи може да имат невинно обяснение, свързано с тафономията – процесите, чрез които телата се запазват за дълги периоди от време. Може би в началото на първото хилядолетие единствените трупове, изхвърляни в тресавищата, за да бъдат консервирани там за поколенията, са били онези на ритуалните жертви. При повечето тела обаче няма причина да смятаме, че са били съхранени само защото са били убити. По-нататък ще видим резултатите от криминалистки разследвания, които са в състояние да различат начина, по който едно тяло е срещнало края си, от начина, по който е стигнало то до нас. Сега засега праисторическите останки създават отчетливото впечатление, че Миналото е място, където човек е имал голям шанс да си изпати телесно.

ОМИРОВА ГЪРЦИЯ

Нашето схващане за праисторическото насилие зависи от стечението на обстоятелствата, при които някакви тела по случайност са били балсамирани или превърнати във вкаменелости, така че по всяка вероятност то е крайно непълно. Щом обаче писменият език започнал да получава разпространение, древните хора взели да ни оставят по-добра информация за това как са водели делата си.

Омировите „Илиада“ и „Одисея“ са смятани за първите велики произведения на западната литература и заемат най-горната ниша в много ръководства по културна грамотност. Макар тези повествования да се разиграват по времето на Троянската война около 1200 г. пр.н.е., те са записани много по-късно, между 800 и 650 г.пр.н.е., и се смята, че отразяват живота на племената и царствата от източното Средиземноморие през онази епоха.¹¹

Днес човек често може да прочете, че тоталната война, насочена срещу цялото общество, а не само срещу неговите въоръжени сили, е съвременно изобретение. Вината за тоталната война е била приписвана на възникването на националните държави, на универсалистките идеологии и на технологиите, даващи възможност да се убива от разстояние. Но ако описанията на Омир са верни (а те са в съзвучие с археологията, етнографията и историята), то войните в архаична Гърция са били не по-малко тотални от която и да било война от съвременната епоха. Ето как Агамемнон разяснява на цар Менелай плановете си за войната:

Цар Менелай мекушав! Ти защо съжالياваш мъжете?
В твоята къща троянците сториха хубаво дело!
Никой троянец дано не отбегне жестоката гибел
днес от ръцете ни тежки. Дано и детето, което
майката носи във своята утроба, смъртта не избегне!
Всички във Троя дано да погинат без гроб и без слава!^{A, 12}

В книгата си „Опустошението на Троя“ литературоведът Джонатан Готшал разказва как са се водели войните в архаична Гърция:

^A Омир, „Илиада“, изд. „Народна култура“, 1976. Прев. Александър Милев, Блага Димитрова.

Бързи кораби с плитко газене стигат с гребане до брега и крайбрежните селища биват плячкосвани, преди съседите да успеят да окажат помощ в отбраната. Мъжете обикновено са убивани, добитъкът и останалото преносимо имущество са разграбвани, а жените са откарвани да живеят сред победителите, за да ги обслужват сексуално и да им работят. Омировите мъже живеят постоянно с възможността за внезапна насилствена смърт, а жените живеят в страх за мъжете и децата си, в страх и от платната на хоризонта, които може да вещаят един нов живот в насилие и робство.¹³

Също така често четем, че войните на ХХ в. били безпрецедентно разрушителни, защото се водели с картечници, артилерия, бомбардировачи и други далекобойни оръжия, като освобождавали войниците от естествените задръжки на боя лице в лице и им позволявали да убиват голям брой анонимни врагове без милост. Съгласно тези разсъждения ръчните оръжия далеч не са толкова смъртоносни, колкото нашите високотехнологични бойни методи. Омир обаче описва нагледно масштабните поражения, които са били в състояние да нанасят войните от неговото време. Готшал дава пример за художествена му образност:

Разкъсано с изненадваща лекота от студения бронз, съдържанието на тялото се изсипва на лепкави порошица – късове мозък се появяват по върховете на потрепващите копия, млади мъже държат вътрешностите си с отчаяни ръце, очи са избивани или отсичани от черепите и мъждеят невиждащи в прахта. Остри върхове прокарават нови входове и изходи в младите тела: посред челото, в слепоочията, между очите, в основата на тила, през устата и бузата чак до другата страна, през хълбоци, слабини, седалища, ръце, пъпове, гърбове, коремни, гръдни зърна, гърди, носове, уши и брадички... Копия, пики, стрели, мечове, ножове и камъни жаждат вкуса на плът и кръв. Кръвта блика и замъглява въздуха. Летят парчета кости. От току-що отрязани чукани извира костен мозък...

След битката кръвта се стича от хиляди смъртоносни и осакатяващи рани, превръща прахта в кал и сплъстява тревите в равнината. Мъже браздят пръстта с тежки колесници, жребци с остри копита, а сандалите на мъжете са неузнаваеми. Брони и оръжия лежат разпръснати из полята. Телата са навсякъде, разлагащи се, разтичащи се, хранещи кучета, червеи, мухи и птици.¹⁴

Двадесет и първи век несъмнено е виждал изнасилвания на жени по време на война, но това отдавна се смята за ужасно военно престъпление, което повечето армии се опитват да предотвратят, а останалите го отричат и прикриват. За героите от „Илиада“ обаче женската плът е законна военна плячка – жените служат за удоволствие, те са монополизирани и зарязвани по усмотрение на героите. Менелай започва Троянската война, след като жена му Елена бива отвлечена. Агамемнон докарва катастрофа за гърците, защото отказва да върне една секс робиня на баща ѝ, а когато отстъпва, си присвоява друга, принадлежаща на Ахил, като по-късно го възмездява с 28 нови в замяна. Ахил от своя страна дава следното лаконично описание на кариерата си: „тъй съм прекарвал и аз във безсънни нощи безбройни, / множество кървави дни съм минавал в сражения върли, / влизайки в бой със врага все за техните млади съпруги.“^{15, A} Когато Одисей се завръща при жена си след двайсет години, той убива мъжете, които са я ухаждали, докато всички са го мислели за мъртъв, а когато открива, че мъжете са имали връзки с конкубините в дома му, нарежда на сина си да избие и тях.

Тези разкази за кланета и изнасилвания са смущаващи дори и по стандартите на документалните филми за съвременните войни. Омир и неговите герои, разбира се, оплакват опустошенията на войната, но ги приемат като неизбежна част от живота, донякъде като атмосферните явления – нещо, за което всички говорят, но никой нищо не може да направи. Както се изразява Одисей:

*[Ние сме мъже,] на които Кронид предостави
още от млади години до старост дълбока да водим
яростни битки, догдето най-сетне ний всички загинем.*^B

Съобразителността на мъжете, прилагана така находчиво в оръжията и стратегията, се оказва безплодна, стигне ли се до земните причини на войната. Вместо да формулират бедствието на войната като човешки проблем, който хората следва да разрешат, те си съчинили една приказка за буйни богове и приписали собствените си трагедии на ревността и безумията на боговете.

^A Омир, цит. съч.

^B Пак там.